

МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
СЕРІЯ: ПЕДАГОГІКА

2(29)' 2022

ЗАСНОВАНИЙ
У ВЕРЕСНІ 2008 РОКУ

ВИХОДИТЬ ДВІЧІ НА РІК

ЗАПОРІЖЖЯ
2022

УДК 378 (066)

ББК 74.58

Н 34

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- ВОРОВКА Маргарита** – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та педагогічної майстерності, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КОЛЕВА Красимира** – доктор філології, лектор, Шуменський університет «Єпископ Костянтин Преславський» (Республіка Болгарія);
- КОНОВАЛЕНКО Тетяна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання германських мов, декан філологічного факультету, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КОРОБЧЕНКО Ангеліна** – доктор історичних наук, професор кафедри педагогіки та педагогічної майстерності, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КРУГЛИК Владислав** – доктор педагогічних наук, професор кафедри інформатики і кібернетики, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КУЧАЙ Тетяна** – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (Україна);
- ЛЯПУНОВА Валентина** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- МАКСИМОВ Олександр** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри неорганічної хімії та хімічної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- НЕЧИПОРЕНКО Валентина** – доктор педагогічних наук, професор, ректор, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- ПАВЛЕНКО Анатолій** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- ПОЗДНЯКОВА Олена** – кандидат педагогічних наук, проректор, доцент кафедри спеціальної педагогіки та спеціальної психології, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- ПОЗДНЯКОВА-КИРБЯТ'ЄВА Елліна** – доктор соціологічних наук, професор, проректор з навчальної роботи, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- СЕГЕДА Наталя** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- БУРВІТЕ Сігіта** – доктор соціальних наук, Академія освіти, Університет Вітаутаса Магнуса: Каунас, Вільнюс (Литва);
- ФУНТИКОВА Ольга** – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти, Маріупольський державний університет (Україна);
- ШЕВЧЕНКО Юлія** – доктор педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна)

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор
СЕГЕДА Наталя

Заступник головного редактора
КОНОВАЛЕНКО Тетяна

Відповідальний редактор
ДУБЯГА Світлана

Редактор-перекладач
БАРАНЦОВА Ірина

Коректор
МАДЕНОВА Олена

Комп'ютерна верстка
ОДНОРОГ Тетяна

Адреса редакції
вул. Наукового містечка, 59,
м. Запоріжжя, Запорізька область,
Україна, 69000
e-mail: pedagogy@mdpu.org.ua

Присвячений актуальним проблемам гуманітаризації і гуманізації освіти. Автори розглядають освітні феномени та явища у філософсько-антропологічному вимірі, порушують проблеми творчого розвитку суб'єктів навчання і виховання, висвітлюють концептуальні позиції та експериментальні методики щодо вдосконалення сучасної педагогічної освіти.

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького протокол № 5 від 29.11.2022 р.

<http://magazine.mdpu.org.ua/index.php/nv>

Входить до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з педагогічних наук (спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки, 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта, 014 Середня освіта, 015 Професійна освіта відповідно до Наказу МОН України від 02.07.2020 №886.
<http://nfv.ukrintei.ua/view/5b1925e27847426a2d0ab4b6>

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 14524-3495Р від 15.09.2008 р.
Свідоцтво про державну перереєстрацію
КВ № 22131-12031 ПР від 16.05.2016 р.

© Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2022

ЗМІСТ**ОСВІТА У ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ РЕФЛЕКСІЯХ**

Баранцова Ірина	
Міжкультурний аспект навчання іноземній мові.....	7
Коноваленко Тетяна, Баранцова Ірина, Рутковський Максим	
Міжкультурний підхід до мотивації вивчення іноземних мов.....	14
Окуліч-Козарин Валерій	
Про програму досліджень штучного інтелекту на ринку послуг вищої освіти на 2022–2027 рр.....	19
Гузь Наталя, Гузь Володимир	
Проблема професійного вигорання в учителів початкових класів в умовах війни.....	25
Захарова Наталя, Осипенко Світлана, Павленко Олександр	
Формування фінансової грамотності на засадах компетентнісного підходу.....	33
Щебликіна Зоя, Щебликіна Інна, Ярема Любов	
Об'єктивна необхідність впровадження інноваційних технологій управління в діяльність закладів освіти.....	41

ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Житнік Тетяна	
Психологічний аспект тяжіння дітей дошкільного віку до сприймання творів мистецтва 20-го століття (на прикладі робіт Анрі Матісса та Пабло Пікассо).....	52
Ковальова Ольга, Кваша Наталі	
Розвиток комунікативних навичок у дітей з інвалідністю в процесі інтеграції в соціум.....	59
Мелаш Валентина, Дубяга Світлана, Варениченко Анастасія	
Підготовка майбутніх учителів початкової школи до організації навчальної діяльності учнів із особливостями психічного розвитку.....	68
Нижник Тетяна, Городнича Світлана	
Теоретичні аспекти формування соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами дидактичного дизайну.....	73
Переверзєва Олена	
Основні завдання для учителя музичного мистецтва в процесі самостійної підготовки до диригентської діяльності.....	78

СУЧАСНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ковальова Ольга, Мартинова-Ганецька Тетяна	
Особливості нейропсихологічної корекції алалії на різних етапах взаємодії з дитиною.....	89
Котова Олена, Цибульська Вікторія, Суханова Ганна	
Професійна підготовка майбутніх учителів фізичної культури до роботи в новій українській школі.....	97
Марченко Оксана, Воронка Володимир, Постол Анатолій	
Інноваційні технології та методи навчання у вишах України.....	104
Маслова Аліна, Гончарова Ольга	
Імплементація технології CLIL в навчальний процес ЗВО в контексті застосування кращих освітніх практик ЄС.....	112
Матюха Галина, Приходько Тетяна	
Використання тестових завдань як засіб реалізації зворотного зв'язку на уроках англійської мови в старшій школі.....	118
Матюха Галина, Топалов Євген	
Опанування навичок і вмінь аудіювання англійською мовою учнями старшої школи.....	126
Таган Людмила	
Основні напрями роботи з формування просодичного компонента мовлення у дітей з дизартрією.....	133

Шкірта Михайло, Степчук Надія, Шанта Іван

Професійна підготовка фахівців у галузі фізичної культури і спорту з використанням інформаційно-комунікаційних технологій..... 138

АСПІРАНТСЬКІ СТУДІЇ

Батарейна Ірина

Арт-терапія як засіб виховної роботи в освітньому процесі 144

Бойко Оксана

Віртуальна комунікація: засіб навчання чи нова мовна навичка?..... 151

Буряк Ірина

Формування у майбутніх педагогів дошкільної освіти недискримінаційного підходу у вихованні дітей дошкільного віку як наукова проблема 156

Волік Наталія

Педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту дитини дошкільного віку в закладі дошкільної освіти 162

Негрій Ольга

Специфіка сімейно-орієнтованого підходу до родин з питань раннього дошкільного віку дітей в умовах надзвичайних ситуацій 170

Свириденко Ганна

Особливості розуміння та використання прийменників просторового значення учнями з мовленнєвими порушеннями 177

Тарасова Вікторія

Розвиток професійної компетентності вчителів в умовах територіальних громад 181

Відомості про авторів 190

CONTENTS

EDUCATION IN PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL REFLECTIONS

Barantsova Iryna	
Intercultural aspect of foreign language teaching	7
Konovalenko Tetiana, Barantsova Iryna, Rutkovsky Maxim	
Intercultural approach to the motivation of studying foreign languages.....	14
Okulicz-Kozaryn Walery	
About the research program of artificial intelligence on higher education service market for 2022–2027.....	19
Huz' Natalia, Huz' Volodymyr	
The problem of professional burnout in primary class teachers in the conditions of war.....	25
Zakharova Natalia, Osypenko Svitlana, Pavlenko Oleksandr	
Formation of financial literacy on the basis of a competent approach.....	33
Shcheblykina Zoia, Shcheblykina Inna, Yarema Liubov	
The objective need to implement innovative management technologies in the activities of educational institutions	41

PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY OF THE CREATIVE PERSONALITY DEVELOPMENT

Zhytnik Tetiana	
The psychological aspect of preschool children's attraction to the perception of works of art of the 20th century (using the works of Henri Matisse and Pablo Picasso)	52
Kovaleva Olga, Kvasha Nataliya	
Development of communication skills in children with disabilities in the process of integration into society	59
Melash Valentina, Dubiaha Svitlana, Varenychenko Anastasia	
Preparing future teachers for the organization of educational activities of students with specific mental development.....	68
Nyzhnyk Tetiana, Horodnycha Svitlana	
Theoretical aspects of the formation of social competence in children of older preschool age by means of didactic design	73
Pereverzeva Olena	
Main tasks for a music teacher in the process of independent preparation for conducting activity.....	78

CONTEMPORARY PEDAGOGICAL EDUCATION: PROBLEMS AND PROSPECTS

Kovaleva Olga, Martynova-Ganetska Tetiana	
Peculiarities of neuropsychological correction of alalia at different stages of interaction with a child.....	89
Kotova Olena, Tsybulska Viktoriia, Sukhanova Hanna	
Professional training of future physical education teachers to work at the New Ukrainian School	97
Marchenko Oksana, Vorovka Volodymyr, Postol Anatolii	
Innovative technologies and methods of teaching in universities of Ukraine	104
Maslova Alina, Goncharova Olga	
Implementation of CLIL-technology in the educational process of higher education institutions through the use of the best educational practices of the EU.....	112
Matiukha Halyna, Prykhodko Tetiana	
Use of test tasks as a means of implementing feedback in English language lessons in senior school.....	118
Matiukha Halyna, Topalov Yevhen	
Learning English listening skills by students of senior school.....	126

Tagan Ludmila

The main directions of work on the formation of the prosodic component of speech
in children with dysarthria..... 133

Shkirta Myhailo, Stepchuk Nadiya, Shanta Ivan

Professional training of specialists in the field of physical culture and sports using information
and communication technologies 138

POST-GRADUAL WORKSHOP

Batareina Iryna

Art therapy as a means of educational work in education..... 144

Boiko Oksana

Virtual communication: a learning tool or a new language skill? 151

Buriak Iryna

Formation of a non-discriminatory approach in the upbringing of preschool children
in future teachers of preschool education as a scientific problem 156

Volik Nataliia

Pedagogical conditions for the development of emotional intelligence of a preschool child
in a preschool education institution 162

Nehrii Olha

The specifics of a family-centered approach to families with issues of the early preschool age
of children in emergency situations 170

Svyrydenko Hanna

Features of the understanding and use of prepositions with spatial meaning by students
with speech disorders..... 177

Tarasova Viktoriia

Development of teachers' professional competence in the conditions of territorial communities..... 181

Information about authors 193

СПЕЦИФІКА СІМЕЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ДО РОДИН З ПИТАНЬ РАНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДІТЕЙ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Ольга Негрій

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті звернено увагу на нову проблему: специфіку використання сімейно-орієнтованого підходу до родин у питаннях раннього віку дітей в умовах надзвичайних ситуацій. Розглянуто теоретичні аспекти використання сімейно-орієнтованого підходу, який визнає родину дитини найкращим для неї середовищем проживання, навчання, виховання і розвитку. Розкрито суть впровадження сімейно-орієнтованого підходу до родин у площині раннього розвитку дітей. Розглянуто поняття сімейно-орієнтованого підходу, родина, ранній вік дітей та надзвичайна ситуація.

Ключові слова:

сімейно-орієнтований підхід; родина; особистість; ранній вік; надзвичайна ситуація.

Resume:

Nehrii Olha. The specifics of a family-centered approach to families with issues of the early preschool age of children in emergency situations.

The author addresses the new problem of the specifics of using a family-centered approach to families with issues of the early preschool age children in emergency situations. The theoretical aspects of using a family-centered approach, which recognizes the child's family as the best environment for him to live and develop, education, upbringing are considered. The essence of the introduction of a family-centered approach to families in matters of early child development is revealed. The concepts of family-centered approach, family, early age of children and emergency situation are considered.

Dramatic changes in the characteristics of families in Ukraine under the influence of extraordinary events over the past few decades have influenced the evolution of family-oriented services. For example, there are many family configurations in Ukraine today, including, but not limited to, teenage parents, elderly parents, single-parent families, families with adopted children, families with foster children, grandmothers and grandparents or other relatives raising children, two parents of the same sex, mixed families, dysfunctional families, etc.

Raising a child in a family environment is distinguished by certain features, namely: the emotional richness of the relationship between parents and the child, the presence of closeness and warmth; the constancy and duration of communication, the child's participation in the plans of the father and mother, other family members; the individual focus of pedagogical influences on the child with a flexible daily routine; the possibility of communication with relatives of different age groups; children of different generations.

Key words:

family-centered approach; family; personality; early age; emergency situation.

Постановка проблеми. Під час різких змін у характеристиках сімей в Україні, під впливом надзвичайних подій за останні кілька десятиліть відбувся значний вплив на еволюцію послуг, орієнтованих на сім'ю. Наприклад, сьогодні в Україні існує багато сімейних конфігурацій, які містять такий склад, але не обмежуються ним: батьки-підлітки, батьки-старшого віку, сім'ї з одним із батьків, сім'ї з усиновленими дітьми, сім'ї з прийомними дітьми, бабусі та дідусі чи інші родичі, які виховують дітей, два батьки однієї статі, змішані сім'ї, неблагополучні сім'ї та ін. Сім'ї відображають зростаюче культурне розмаїття, визнане в Україні, яке впливає на цінності та переконання, які прямо чи опосередковано формують те, як дитина сприймає, взаємодіє, розвивається та навчається в сім'ї та соціумі.

Родина відіграє важливу роль у сприянні розвитку та навчання дітей раннього віку. Неможливо переоцінити вплив і важливість взаємодії, яку маленькі діти відчувають у контексті своїх сімей. Участь сім'ї в ранній освіті має важливе значення, як і міцні взаємні стосунки та співпраця між вихователями, спеціалістами і дітьми раннього віку та їх сім'ї. Виховання дитини в умовах сім'ї вирізняється певними особливостями, а саме: емоційною насиченістю стосунків між батьками та дитиною, наявністю

кровної близькості та теплоти; постійністю і тривалістю спілкування, співучасті дитини у планах батька та матері, інших членів сім'ї; індивідуальною спрямованістю педагогічних впливів на дитину рухливим розпорядком дня; можливістю спілкування з родичами різних вікових груп; дітьми, рідними різних поколінь. Усі ці потреби життєво важливі для кожного малюка, тим паче для дитини раннього віку. Адже, саме перші роки життя дитини – це визначальний вплив на розвиток дитини, який здійснює середовище, що її оточує, особливо безпосередні виховні дії з боку батьків, оскільки розвиток малюка раннього віку (з одного року до трьох років), відбувається дуже швидко. Таким чином, усі, хто займається освітою та доглядом за дітьми раннього віку, повинні інвестувати в розуміння та розвиток прогресу, досягнутого в сфері послуг, орієнтованих на сім'ю, постраждалих внаслідок надзвичайних ситуацій.

Наразі особливої актуальності набуває проблема використання сімейно-орієнтованого підходу до родин щодо раннього дошкільного віку дітей, постраждалих внаслідок надзвичайних ситуацій. В Україні та світі проблема є якісно новою, малодослідженою, а тому і актуальною, бо останнім часом набула нового звучання у зв'язку із пріоритетністю проблеми виховання, навчання та розвитку дитини раннього віку й

психологічної, соціальної і педагогічної підтримки родин, постраждалих внаслідок надзвичайних ситуацій у країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування особистості дитини раннього дошкільного віку вивчали, як видатні науковці минулих років (Б. Ананьєв, І. Бех, Л. Божович, П. Блонський, Л. Виготський, Д. Ельконін, В. Запорожець, П. Ковальський, Я. Коломинський, О. Леонтьєв, А. Петровський, С. Рубінштейн), так і сучасні (Т. Дуткевич, В. Колоцький, І. Кулагіна, В. Мухіна, В. Полішук та ін.).

Основи батьківського позитивного впливу на розвиток, навчання й виховання дітей раннього дошкільного віку досліджували науковці Н. Аршатська, Н. Беляєва, Ю. Верхотурова, З. Гуріна, Т. Науменко та ін.

Практики, орієнтовані на сім'ю, були в центрі уваги наукових досліджень протягом останніх 20 років у всьому світі, наведемо їх головні здобутки:

- сімейні системи та сімейно-орієнтовані практики втручання в ранньому дитинстві (С. Dunst, J. Kirkby, Н. Sukkar, 2017);

- потреби у навчанні професіоналів і сімейно-орієнтований підхід в Іспанії (N. Baques, M. Galvan-Bovaira, A. Gonzalez-del-Yerro, C. Gine, C. Oliveira, D. Simo-Pinatella, R. Vilaseca, 2018);

- побудова стосунків у середині родини і компоненти участі сімейно-орієнтованої практики (С. Dunst, Espe-Sherwindt, 2016);

- професійний розвиток з нарощування потенціалу використання практик, орієнтованих на сім'ю (W. Deborah Hamby, С. Dunst, С. Trivette, 2008);

- сутність сімейно-орієнтованого підходу (С. Коннард, С. Левандовські, Дж. МакКроскі, Р. Новік, Л. Пірс, Дж. Райкус);

- особливості використання сімейно-орієнтованого підходу у сферах психічного здоров'я (Т. Дішійон, Н. Королоф, Е. Стормшек, Б. Фрізен,) та паліативного догляду (М. Белін, П. Ковач, Д. Фаурі) для вирішення поведінкових проблем (Т. Дішійон, К. Каванах);

- вплив на налагодження міжсекторної та міждисциплінарної взаємодії (В. Бар, М. Кумбс, М. Остін, Е. Ромер, Дж. Умбрайт).

Разом з тим, результати аналізу наукової літератури свідчать, що незначна кількість закордонних досліджень присвячена висвітленню питань застосування сімейно-орієнтованого підходу у роботі з сім'ями з питань виховання, навчання та розвитку дітей раннього дошкільного віку в умовах надзвичайних ситуацій (Д. Келлер, С. Кінш, Д. Сктрок-Лінські та ін.).

В Україні дослідження з цієї тематики практично відсутні, але існують окремі аспекти

вивчення даної проблеми. Так, згідно з даними досліджень вітчизняних науковців Ж. Петрочко та З. Кияниця (2016), розкрито загальні аспекти сімейно-орієнтованого підходу; також дослідження Г. Бевз фокусуються на використанні сімейно-орієнтованого підходу у роботі із замісними сім'ями; у наукових дослідженнях О. Тимченко, В. Христенко наводяться загальні підходи надання невідкладної психологічної допомоги людям, що опинилися в надзвичайній ситуації; педагогічне та психологічне виховання дітей раннього дошкільного віку в сім'ї й шляхи удосконалення психолого-педагогічної культури батьків розглядали Л. Ковінько, Т. Кравченко, С. Щербаківа, О. Хромова та ін. (Кияниця, & Петрочко, 2017); (Brown, & Guralnick, 2012); (Dunst, & Trivette, 2009); (Dunst, & Espe-Sherwindt, 2016); (King, 2007); Vilaseca, &..., 2019).

Слід наголосити, що на державному рівні в Україні розглядаються актуальні проблеми педагогічної допомоги і підтримки батьків з питань раннього розвитку дітей дошкільного віку. Це відображено в Законах України «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про дошкільну освіту», у Базових програмах розвитку дитини дошкільного віку («Впевнений старт», «Діти України», «Дитина», «Дитина і довкілля», «Дитина у дошкільні роки», «Освіта», «Україна ХХІ століття», «Українське дошкілля», «Соняшник», «Стежина», «Малютко», «Я у Світі», тощо), у рекомендаціях МОН України про «Планування роботи в дошкільних навчальних закладах», «Організація та зміст навчально-виховного процесу», «Про систему роботи з дітьми, які не відвідують дошкільні навчальні заклади», тощо.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розгляд теоретичних аспектів використання сімейно-орієнтованого підходу, який визнає родину дитини найкращим для неї середовищем проживання, навчання, виховання і розвитку; розкриття сутності впровадження сімейно-орієнтованого підходу до родин з питань раннього розвитку дітей; розгляд поняття сімейно-орієнтованого підходу, родина, ранній вік дітей та надзвичайна ситуація.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особистість дитини раннього віку формується та розвивається під впливом численних чинників: об'єктивних і суб'єктивних, природних і громадських, внутрішніх і зовнішніх, незалежних і залежних від волі й свідомості людей, діючих стихійно або відповідно певній меті.

Відомо, що у загальному розвитку людини період раннього дитинства відіграє особливу роль. Саме в ранньому віці (від одного до трьох

років) закладається підґрунтя інтелекту, психічного, духовного, етичного, естетичного, морального і фізичного здоров'я. Унікальність цього періоду зумовлюється стрімкістю фізичного та психічного розвитку дитини, що потребує пильної уваги з боку педагогів, лікарів і особливо батьків. Повноцінний розвиток дитини можливий за сприятливих умов, які існують у сім'ї і створюються батьками – першими і найголовнішими вихователями в житті малюка.

Реформи децентралізації влади та впровадження підтримки родинам, постраждалих від надзвичайних ситуацій, що відбуваються на даний час в Україні, передбачають створення на місцевому, регіональному та державному рівнях ефективної системи педагогічної підтримки і допомоги сім'ям з дітьми раннього дошкільного віку, у тому числі й тим сім'ям, де роль батьків виконують опікуни.

Відповідальність за безпеку і доступність навчання дітей раннього дошкільного віку, підтримку сімей, особливо тих, що належать до категорії вразливих, та інших категорій осіб, що потребують допомоги й підтримки, покладена на державу, яка б враховувала потреби населення, ситуацію в країні (безпечна/небезпечна) і впровадження у практику сімейно-орієнтованого підходу до родин, постраждалих внаслідок надзвичайних ситуацій.

Зарубіжні вчені, які досліджують проблему виховання дітей раннього віку, визнають родину основним інститутом, у якому маленькі діти соціалізуються, навчаються та знайомляться з основами своїх переконань, цінностей, соціальної та культурної ідентичності. Таким чином, сім'ї є першими вчителями маленьких дітей, коли вони пізнають себе та світ. Тривалі стосунки дітей із їхніми родинами та їхня постійна взаємодія в повсякденному середовищі є найближчими процесами, які є «основними двигунами розвитку» (Bronfenbrenner, & Morris, 2006, с. 793).

Логіка нашого дослідження вимагає визначення сутності понять «ранній вік», «сімейно-орієнтований підхід» та «надзвичайна ситуація». Далі ми надаємо визначення кожному з них:

Ранній вік – неповторний, своєрідний період у житті кожної дитини. Про це свідчать його фундаментальні надбання, які за своєю значимістю не мають рівних протягом усього подальшого життя. Саме тому організація і забезпечення виховної та розвивальної роботи з дитиною перших трьох років життя має важливе значення для фізичного, фізіологічного, педагогічного та психологічного розвитку дитини (*Дошкільна педагогіка*, 2006, с. 19).

Сімейно-орієнтований підхід – це особливий тип надання допомоги, який має на увазі

ставлення до сімей з гідністю та повагою; обмін інформацією, щоб сім'ї могли ухвалювати обґрунтовані та самостійні рішення; визнає сильні сторони сім'ї; активне втручання членів сімей у раннє дошкільне дитинство (Dunst, & Espe-Sherwindt, 2016, с. 37). Сімейно-орієнтований підхід визнає біологічну сім'ю дитини найкращим для неї середовищем проживання і розвитку; збереження і зміцнення сім'ї є оптимальним шляхом до захисту дитини (Кияниця, & Петрочко, 2017, с. 156). Тому у випадку порушення прав дитини, або виникнення інших труднощів, соціальні, педагогічні та психологічні послуги надаються не лише дитині, а й усім членам родини, щоб вона могла самостійно гарантувати безпеку дитини і догляд за нею (Петрочко, 2016, с. 60).

Надзвичайна ситуація – обстановка в країні, громаді, на певній території чи суб'єкті господарювання або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення; спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності. Залежно від наслідків надзвичайної ситуації, обсягів технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, визначаються чотири рівні надзвичайних ситуацій: природного, техногенного, соціально-політичного та воєнного характеру. Найбільш ефективний засіб зменшення шкоди та збитків, яких зазнають суспільство, держава і кожна окрема особа в результаті НС – це запобігати їх виникненню, а в разі виникнення здійснювати заходи, адекватні ситуації, що склалася (*Про правовий режим надзвичайного стану*, 2000).

Важливо зазначити, що основними цінностями сімейно-орієнтованого підходу є право сім'ї на самовизначення, визнання унікальності, як усієї сім'ї, так і окремих її членів, урахування культурної ідентичності сім'ї і повага до неї (Кияниця, & Петрочко, 2017, с. 157).

Сімейно-орієнтований підхід повністю відповідає базовому принципу Конвенції ООН про права дитини – якнайкращого забезпечення інтересів дітей, оскільки у ст. 15 Конвенції зазначено, що найкращі інтереси дитини – предмет основного піклування батьків. У цьому контексті потрібно підкреслити, що концентрація уваги тільки на проблемних сім'ях створює

помилкове враження, що здорова сім'я таким чином не є предметом дослідження і надання такої підтримки.

Сутність сімейно-орієнтованого підходу чітко простежується у положеннях «Керівних принципів ООН щодо альтернативного догляду за дітьми» (2010) в якому наголошено:

- усі зусилля повинні бути насамперед спрямовані на те, щоб дитина виховувалася в сім'ї – держава має забезпечити для сімей доступ до усіх необхідних послуг, які б підтримували їх у виконанні батьківських обов'язків;

- особлива увага повинна приділятися вразливим сім'ям з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах або постраждали від надзвичайних ситуацій;

- перш ніж буде прийнято рішення щодо вилучення дитини з родини, слід провести ретельну оцінку її потреб із залученням усіх зацікавлених сторін та самої дитини;

- обрана форма альтернативного догляду повинна переглядатися регулярно, базуючись на потребах дитини та її вікових особливостях для повноцінного навчання, виховання й розвитку (*Альтернативний догляд за дітьми*, 2013).

Для ефективного впровадження сімейно-орієнтованого підходу до родин з питань раннього розвитку дітей, постраждалих внаслідок надзвичайних ситуацій, можна визначити декілька пріоритетних ліній змін, ключова серед яких – зміна переконань щодо нових і продуктивних способів дій. Таким чином подібна зміна має відбутися на рівнях:

- сім'ї з дітьми раннього дошкільного віку (рівень сім'ї);

- громада, фахівці, які працюють з сім'ями, які мають дітей раннього дошкільного віку (професійний рівень);

- відповідні організації, органи (рівень інституцій, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування).

У цьому контексті необхідно враховувати, що стабільності та стійкості є філософською основою сімейно-орієнтованого підходу, якому потрібно навчати батьків. Вони мають вміти стабільно зберігати сімейне середовище, у якому панують порозуміння, взаємоповага, любов; послідовно передавати дитині емоційне тепло протягом тривалого періоду часу, реагувати схожим чином на схожу поведінку; підтримувати довготривалі зв'язки дитини зі значущими для неї членами сім'ї та іншими дорослими незважаючи на пережиті труднощі (Петрочко, 2016, с. 62).

Під стабільністю сім'ї розуміємо такі особливості, що забезпечують задоволеність людини від перебування в цих соціальних інститутах, створюючи умови для особистого

щастя, особистісного зростання кожного з їх членів.

Зауважимо, що стійкість сім'ї – це динамічна системна структура; здатність сім'ї, як функціональної системи долати значні життєві труднощі; стресові події та соціальні контексти впливають на всю сім'ю, зокрема, сімейні процеси сприяють адаптації всіх її членів, відносин між ними та сім'ї як єдиного цілого (У. Фрома, 2021).

Концепція стабільності та стійкості сім'ї ґрунтується на переконанні, що «усі сім'ї можуть набувати стійкості, долаючи виклики, які перед ними постали». Навіть ті сім'ї, які зазнали серйозних травм, можуть відновитися та розвинутися впродовж свого життя та з покоління в покоління. За визначенням структура стійкості сім'ї зосереджується на сильних сторонах людей, які зазнають впливу стресу, долаючи кризу або тривалу надзвичайною ситуацією. Дійсно, вважається, що жодну окрему модель здорового функціонування не можна вважати універсальною для всіх сімей або ситуацій, у яких вони опинилися. Функціонування оцінюється з урахуванням контексту: враховуються цінності кожної сім'ї, структурних та особистісних ресурсів, а також життєвих викликів (King, 2007, с. 78).

Надалі ми зазначаємо ключові концепції стійкості сім'ї, за результатами проведеного експериментального дослідження:

1. Концепція стійкості сім'ї полягає у здатності сім'ї, як функціональної системи долати значні життєві труднощі.

2. Стрес-фактори, а також соціальні контексти впливають на всю сім'ю; зокрема, сімейні процеси сприяють адаптації всіх членів, відносин між ними, та сім'ї, як єдиного цілого.

3. Висвітлюється широке застосування структури стійкості сім'ї у педагогічному втручанні або втручанні на рівні громади.

Для втручання застосовуються принципи та методики, характерні для практичних підходів сімейних систем, заснованих на сильних сторонах сім'ї, маючи на меті посилення здатності сім'ї до позитивної адаптації. Підхід сімейно-орієнтованих практик передбачає роботу з окремою людиною, сім'єю та/або групою молоді, батьків і ширшим колом родини.

Надзвичайні ситуації розладнують функціонування сім'ї та її стійкості. Підхід і реагування сім'ї вкрай важливі для стійкості усіх її членів, від дітей раннього дошкільного віку до вразливих дорослих. Стійкість передбачає не лише подолання стресових умов, а й управління ними. Стійкість може спричинити зміни особистісні та у взаєминах, а також позитивний розвиток у подоланні наслідків надзвичайної ситуації.

Насамперед потрібно чітко окреслити, які ризики можуть мати діти та батьки, за умов виникнення надзвичайних ситуацій.

Довгострокові ризики для дітей раннього віку:

- поганий стан здоров'я (примусове переміщення дитини внаслідок конфліктів призводить до збільшення дитячої смертності та травматизму, головним чином, через підвищену вразливість до інфекційних захворювань в антисанітарних умовах життя);
- зростає ризик продовольчої незахищеності та недоїдання;
- негативний вплив на подальший розвиток (у дітей, які пережили стрес або травму, пов'язану з конфліктом, часто спостерігається низька успішність та порушення пам'яті);
- спричиняє довгострокову фізичну та психологічну інвалідність дітей;
- насильство (діти, особливо дівчатка, піддаються підвищеному ризику сексуального насильства під час виникнення надзвичайних ситуацій).

Ризики для батьків/опікунів:

- батьки/опікуни більш схильні до розвитку симптомів, пов'язаних зі стресом, а проблеми з ментальним здоров'ям можуть підірвати їхні батьківські навички, стосунки між батьками та дітьми, та функціонування сім'ї;
- батьки/опікуни часто змушені залишати свою систему соціальної підтримки, що викликає почуття самотності та ізоляції.

Особливістю сімейно-орієнтованого підходу є узгодження з теорією систем та екологічною теорією, а також підходом, орієнтованим на сильні сторони клієнта. Хоча він і потребує напрацювання власної концептуальної бази, яка б забезпечувала стислий виклад інформації, але всебічний огляд основних аспектів, досвіду дітей раннього дошкільного віку та їх сімей, добре інтегрується в усталені рамки збору й оцінки інформації та здійснення втручання (Strock-Lynskey, & Keller, 2011, с. 119).

Попри розширення використання сімейно-орієнтованого підходу до родин щодо питань раннього дошкільного віку дітей в умовах надзвичайних ситуацій у таких сферах, як освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення у педагогічній роботі з дітьми та їх сім'ями, цей підхід використовується недостатньо.

З метою забезпечення більш широкого використання цього підходу, рекомендуємо використовувати наступні підходи:

- визнавати й активно заохочувати участь батьків у догляді за власною дитиною раннього віку;

- надавати інформацію, забезпечувати навчання та необхідні ресурси для підтримки максимальної участі сім'ї у вихованні й розвитку дитини раннього дошкільного віку;

- налагоджувати робочі взаємовідносини, які б забезпечували активне залучення дитини раннього дошкільного віку, батьків та усієї сім'ї, як рівноправних партнерів;

- застосовувати у контексті сімейно-орієнтованого підходу модель особистісно-орієнтованого планування для задоволення потреб дитини раннього дошкільного віку;

- визначати та оцінювати потреби братів і сестер дитини раннього дошкільного віку, наявні та необхідні ресурси для їх задоволення;

- підтримувати право сімей на власний вибір, визначати пріоритети й ресурси, необхідні для поліпшення функціонування всієї родини, як єдиного цілого;

- розвивати навички прийняття рішень, захисту власних прав та прав усіх членів сім'ї;

- використовувати результати наукових досліджень, інші джерела знань про сім'ї, які виховують дітей раннього дошкільного віку, забезпечуючи при цьому збереження індивідуальності та унікальності досвіду кожної сім'ї.

Для зручності використання особистісно-орієнтованого підходу до родин щодо дітей раннього віку, постраждалих в умовах надзвичайних ситуацій, пропонуємо наступну схему. Вона допоможе зрозуміти ключові цілі, та методи даного підходу (див. Рис. 1.1).

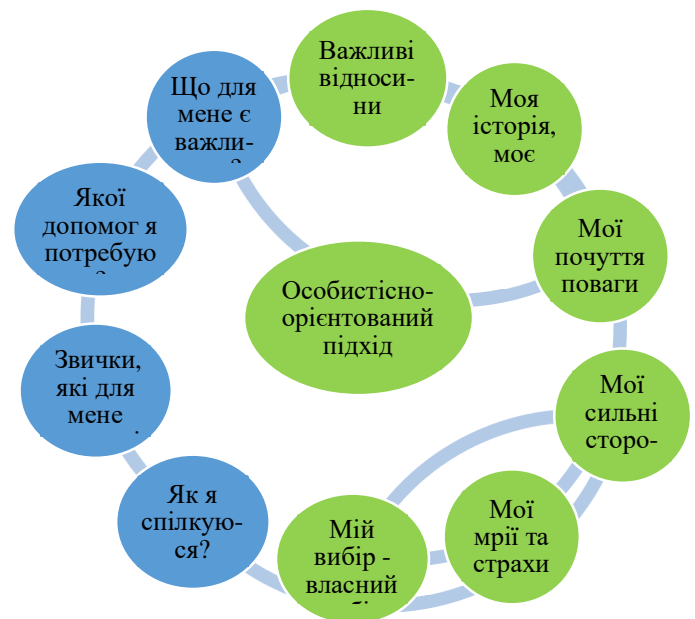

Рис. 1.1. Особистісно-орієнтований підхід до родин, постраждалих від надзвичайних ситуацій.

Сімейно-орієнтований підхід в роботі з сім'ями у сферах виховання, навчання та

розвитку дітей раннього дошкільного віку, постраждалих внаслідок надзвичайних ситуацій, безпосередньо потребує державної підтримки. Така підтримка полягає у визнанні негативного впливу на дитину і в широкому залученні сім'ї у програму допомоги. Такий підхід визнаний найбільш ефективним, оскільки у фокусі уваги фахівців виявляється не тільки дитина, а й сім'я, її оточення і середовище. Цей підхід забезпечує роботу з власними ресурсами всіх членів сім'ї та людей, що оточують дитину раннього віку. Сімейно-орієнтований підхід вимагає об'єднання зусиль і спільної роботи фахівців різного профілю для ефективного вирішення завдань з педагогічної підтримки родин.

Так, під час наукового дослідження, визначаємо основні цінності використання сімейно-орієнтованого підходу в умовах НС: цілісність сім'ї; права батьків/опікунів умовні (виходимо з того, що батьки прагнуть діяти і діють в найкращих інтересах дітей); права дітей абсолютні; право сім'ї на самовизначення; повага унікальності кожної особистості.

Використовуючи сімейно-орієнтований підхід до родин з питань раннього дошкільного віку дітей в умовах надзвичайних ситуацій, фахівці можуть надавати додаткову допомогу батькам, беручи на себе роль координатора або менеджера послуг, залучаючи до розв'язання проблемних питань, як персонал дошкільних навчальних закладів, так і інших фахівців та служби за її межами.

Надаємо також додаткову інформацію, яка допоможе зберегти рівновагу, бути уважним до потреб дитини раннього віку, коли батьки/опікуни самі знаходяться у стані стресу:

- думайте про майбутнє, не про минуле – фантазуйте, плануйте, обговорюйте зі значущими людьми, що Ви зробите найпершим після відновлення миру. Такі роздуми та розмови наснажують і стабілізують психоемоційний стан людини;

- позбудьтеся почуття провини – не звинувачуйте себе у тому, що сталося, або у тому, що Ви щось зробили не так. Ви зробили все, що могли на той момент;

- намагайтеся їсти і спати – якщо харчування доступне, так само їжте, а не лише старайтеся нагодувати дитину. Намагайтеся спати, коли це можливо. Ваш фізичний стан – гарантія безпеки вашої дитини;

- просіть про допомогу – якщо Ви потребуєте допомоги або підтримки – попросіть про неї. Звертатися по допомогу – не соромно;

- говоріть про свої емоції – спілкуйтеся зі значущими для Вас людьми, говоріть про свої емоції та переживання, телефонуйте рідним;

- зателефонуйте на лінію підтримки – якщо відчуваєте потребу – зателефонуйте на «гарячу

лінію», поспілкуйтеся з професіоналами, аби максимально забезпечити свою психо-емоційну стабільність у непростий для Вас час (телефони «гарячої лінії» підтримки від Української мережі за права дитини та ЮНІСЕФ +380675679845, +380953271521);

- говоріть про ваші почуття – зрозумілою дитині мовою, заохочуйте дитину ділитися власними почуттями, переживаннями та емоціями. Нові відкриття нейронауки та психології підтверджують, що позитивний зміст розмов глибоко впливає на якість життя людей. Професор Вілл Гарт з Університету Алабами провів чотири досліді, учасники яких пригадували або пережили приємну, неприємну чи нейтральну подію. Виявилось, що люди, які описували нейтральні події так, ніби вони відбувалися просто зараз, почувалися набагато позитивніше, а коли таким самим чином описували щось негативне, то погіршували і власне самопочуття;

- захистіть дитину від тривожних нагадувань та спогадів – не залишайте без уваги дитину, якщо якийсь заняття викликає в неї занепокоєння чи страх, наприклад, вимкніть телевізор, або обмежте тривожні розмови, якщо програма чи тема розмови нагадує про пережиті травми, або посилює тривогу чи страх;

- спробуйте передати своїй дитині відчуття безпеки – так, як це прийнято для неї, навіть якщо інші будуть думати, що Ви робите щось ненормальне. Дуже важливо, щоб дитина змогла повернути контроль над ситуацією, звісно, в тих можливостях, які у неї є;

- будьте терплячими та стриманими – завжди пам'ятайте, що будь-яка реакція на ненормальні події – нормальна;

- дбайте про себе – дитина завжди віддзеркалення вашого стану та ваших почуттів. Якщо Ви бачите, що дитина знервована, варто, перш за все, стабілізувати власний емоційний стан. Пам'ятайте: наскільки би складними, непростими чи напруженими не були умови життя, визначальну роль гратимуть Ваші сприйняття і дії за цих обставин;

- варто пам'ятати, що діти нікому нічого не винні – не винні батькам за витрачені на них моральні або матеріальні зусилля. Почуття провини не має бути рушієм розвитку, дії мають базуватися на довірі, емпатії, взаєморозумінні.

Висновки. Результати проведеного педагогічного експерименту дали змогу зробити висновок про те, що посилення уваги та використання сімейно-орієнтованого підходу призведе до покращення послуг для всіх сімей з маленькими дітьми. Коли професіонали цінують сім'ї, а між сім'ями та фахівцями розвиваються відносини співпраці, взаєморозуміння, підтримки

та довіри, діти зрештою виграють. Потреба в тісній співпраці між педагогами та сім'ями, а також професіоналами, які представляють різні дисципліни, часто посилюється, коли розглядаються діти раннього віку із затримками/вадами чи ризиком їх появи після пережитої надзвичайної ситуації.

Однак, проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми до застосування сімейно-

орієнтованого підходу в роботі з родинами, котрі мають дітей раннього віку, постраждалих внаслідок надзвичайної ситуації. Подальшого наукового пошуку потребує вивчення і впровадження передового, експериментально перевіреного досвіду країн світу щодо застосування сімейно-орієнтованого підходу у роботі з родинами і дітьми раннього віку.

Список використаних джерел

Дошкільна педагогіка. (2006). Навчальний посібник. Академвидав. С. 19–20.

Про правовий режим надзвичайного стану. (2000). Закон України. Відомості Верховної Ради України № 23, С. 176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>

Альтернативний догляд за дітьми. (2013) Керівні принципи ООН. URL: http://4children.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/UN-Guidelines-on-Alternative-Care_SOS_ISS_web_ukr.pdf

Кияниця, З. & Петрочко, Ж. (2017). Соціальна робота із вразливими сім'ями та дітьми. Частина I. Сучасні орієнтири та ключові технології. С. 156–159.

Петрочко, Ж. (2016). Сімейно орієнтований підхід у соціальній роботі. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки, 1, 59–63.

Bronfenbrenner, U. & Morris, P. (2006). *The Bioecological Model of Human Development*. Handbook of child psychology: Theoretical models of human development. p. 793–828.

Brown, S. & Guralnick, M. (2012). *International Human Rights to Early Intervention for Infants and Young Children with Disabilities*. Tools for Global Advocacy. *Infants Young Child*, № 25 (4). p. 270-285.

Dunst, C. & Trivette, C. (2009). *Capacity-building family systems intervention practices*. *Journal of Family Social Work*, 12 (2). p. 119-143.

Dunst, C. & Espe-Sherwindt, M. (2016). *Family-Centered Practices in Early Childhood Intervention*. In Handbook of Early Childhood Special Education. p. 37-56.

King, S. (2007). *Family-centered service for children with cerebral palsy and their families: a review of the literature*. *Seminars in pediatric neurology*. T. 11. № 1. p. 78-86.

Strock-Lynskey, D. & Keller, D. (2011). *Integrating a family-centered approach into social work practice with families of children and adolescents with disabilities*. *Journal of social work in disability & rehabilitation*. V. 6. № 1-2. p. 111-134.

Vilaseca, R. & Galván-Bovaira, M. & González-del-Yerro, A. & Baqués, N. & Oliveira, C. & Simó-Pinatella, D. (2019). *Training needs of professionals and the family-centered Approach in pain*. *J. Early Interv.* 41. p. 87-104.

Відомості про автора:

Негрій Ольга Іванівна
 olganegriy19@gmail.com
 Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
 вул. Наукового містечка, 59,
 м. Запоріжжя, 69000, Україна

doi: 10.33842/22195203-2023-29-170-176

Матеріал надійшов до редакції 18. 10. 2022 р.
 Прийнято до друку 25. 10. 2022 р.

References

Preschool pedagogy. (2006). *Tutorial*. Akademvydav. p. 19-20. [in Ukrainian].

Law of Ukraine. (2000). *On the legal regime of the state of emergency*. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 23, Art. 176 [URL]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> [in Ukrainian].

Guiding principles of the UN. *Alternative Child Protection* [URL]: http://4children.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/UN-Guidelines-on-Alternative-Care_SOS_ISS_web_ukr.pdf [in Ukrainian].

Kiyaniitsa, Z. & Petrochko, Zh. (2017). *Social work with vulnerable families and children*. Part I. Modern landmarks and key technologies. with. p. 156-159. [in Ukrainian].

Petrochko Zh. (2016). *Family-oriented approach in social work*. Scientific notes of the Nizhyn State University named after Mykola Gogol. Psychological and pedagogical sciences, No. 1. p. 59-63. [in Ukrainian].

Bronfenbrenner, U. & Morris, P. (2006). *The Bioecological Model of Human Development*. Handbook of child psychology: Theoretical models of human development. p. 793–828. [in English]

Brown S. & Guralnick, M. (2012). *International Human Rights to Early Intervention for Infants and Young Children with Disabilities*. Tools for Global Advocacy. *Infants Young Child*, № 25 (4). p. 270-285. [in English]

Dunst, C. & Trivette, C. (2009). *Capacity-building family systems intervention practices*. *Journal of Family Social Work*, 12 (2). p. 119-143. [in English]

Dunst, C. & Espe-Sherwindt, M. (2016). *Family-Centered Practices in Early Childhood Intervention*. In Handbook of Early Childhood Special Education. p. 37-56. [in English]

King, S. (2007). *Family-centered service for children with cerebral palsy and their families: a review of the literature*. *Seminars in pediatric neurology*. T. 11. № 1. p. 78-86. [in English]

Strock-Lynskey, D. & Keller, D. (2011). *Integrating a family-centered approach into social work practice with families of children and adolescents with disabilities*. *Journal of social work in disability & rehabilitation*. V. 6. № 1-2. p. 111-134. [in English]

Vilaseca, R. & Galván-Bovaira, M. & González-del-Yerro, A. & Baqués, N. & Oliveira, C. & Simó-Pinatella, D. (2019). *Training needs of professionals and the family-centered Approach in pain*. *J. Early Interv.* 41. p. 87-104. [in English]

Information about the author:

Nehrii Olha Ivanivna
 olganegriy19@gmail.com
 Bohdan Khmelnytsky Melitopol State
 Pedagogical University
 Scientific Town, Street 59, Zaporizhzhia,
 Zaporizhzhia region, 69000, Ukraine

doi: 10.33842/22195203-2023-29-170-176

Received at the editorial office 18. 10. 2022.
 Accepted for publishing 25. 10. 2022.